

Skuggan under gatlyktan: en första arbetsdag i Hollywood

Berättelse

En roll som krävde en förvandling

År 1973 stod Max von Sydow inför en ovanlig uppgift. Han hade fått en roll i den amerikanska filmen "Exorcisten", regisserad av William Friedkin, och rollen var fader Lankester Merrin, en katolsk präst och exorcist. Problemet var att Merrin enligt berättelsen var en mycket gammal man, nära åttio år, medan von Sydow själv bara var fyrtiofyra. Skillnaden i ålder var alltså närmare trettiofem år. För att publiken skulle tro på honom räckte det inte med skådespeleri; han måste även förvandlas rent fysiskt. Det var där en av filmhistoriens mest hyllade sminkmästare kom in i bilden.

Tre timmar i stolen

Mannen som skulle åldra Max von Sydow hette Dick Smith och räknades som en mästare i sitt yrke. Varje arbetsdag inleddes på samma sätt: skådespelaren satte sig i sminkstolen tidigt på morgonen och blev sittande i ungefär tre timmar. Dick Smith arbetade metodiskt. Han strök så kallad stipple, ett slags åldersfärg, på pannan, runt ögonen och på halsen. På utvalda ställen sträckte han ut huden och lade på flytande latex. När latexet torkade och huden sedan släpptes fri drog den ihop sig, och resultatet blev ett nät av små rynkor som såg helt äkta ut. Smith fäste dessutom delar på sidorna av ansiktet, på hakan och över överläppen.

Proceduren var långt ifrån behaglig. Att sitta stilla medan ansiktet stramades, kläddes i gummi och målades om, timme efter timme, dag efter dag, beskrevs av von Sydow själv som en plåga. Ändå var resultatet slående. När han till sist reste sig ur stolen var den medelålders svensken försvunnen, och i hans ställe stod en trött, livserfaren gammal präst. Förvandlingen var så övertygande att många biobesökare i flera år trodde att skådespelaren faktiskt var en åldring.

Den första arbetsdagen

Det märkliga är att filmens kanske mest berömda bild skapades redan under von Sydows allra första dag på inspelningen. Då filmades scenen där fader Merrin anländer. Det är natt. En taxi stannar utanför ett hus, och prästen kliver ut. Dimma ligger tung över den tysta gatan. I stället för att skynda in ställer sig den gamle mannen alldeles stilla under en gatlykta och ser upp mot ett upplyst fönster högt i huset. Han syns bara som en mörk gestalt, nästan en skugga, mot ljuset bakom honom.

Bilden är på en gång enkel och laddad. Regissören William Friedkin hade hämtat idén från en målning av den belgiske konstnären René Magritte, ett verk där dag och natt finns i samma bild. Friedkin ville fånga just den känslan: ett ensamt ljus mitt i ett kompakt mörker. Eftersom hela "Exorcisten" handlar om kampen mellan det goda och det onda blev den stillsamma gestalten under lyktan en perfekt sammanfattning av filmens tema. Ljuset och mörkret möttes i en enda ruta.

En bild som överlevde filmen

Scenen blev så stark att den fick ett eget liv. Den användes på affischer och omslag runt om i världen, och för många människor är det denna bild de tänker på när de hör titeln "Exorcisten" – inte de skrämmande ögonblicken längre fram i filmen, utan den ensamme prästen som lugnt betraktar huset där en kamp väntar honom. Filmen blev en enorm publiksuccé och en av årets mest sedda, och rollen gav von Sydow ännu en internationell nominering.

Bakom denna stilla, mäktiga bild låg alltså timmar av tålmod i en sminkstol och en skådespelare som var villig att låta sig förvandlas helt. Det säger något om Max von Sydows sätt att arbeta. Precis som när han spelade riddaren vid schackbrädet i "Det sjunde inseglet" lät han rollen ta över; han ställde sig själv åt sidan för att en annan människa skulle kunna träda fram. Den unge mannen under sminket blev osynlig, och kvar stod bara fader Merrin – en främling, en gåta och en skugga under en gatlykta i natten.

Ordlista

ORD	FÖRKLARING
en exorcist	en präst som ska driva ut onda andar
förvandlas	bli till något helt annat
hyllad	mycket beundrad och prisad
metodiskt	ordnat och steg för steg
stipple	en åldersfärg som sminkmästare prickar på huden
latex	ett mjukt gummi material
dra ihop sig	bli mindre, krympa
en plåga	något som gör mycket ont eller är mycket jobbigt
övertygande	så bra att man tror på det
en gestalt	en figur eller form av en människa
laddad	full av känsla och spänning
kompakt	tät och tjock
betrakta	titta noga och länge på något
en gåta	något hemligt som är svårt att förstå

Läsförståelsefrågor

1. Varför behövde Max von Sydow förvandlas för rollen som fader Merrin?
 1. Han ville inte visa sitt riktiga ansikte
 2. Karaktären var nära åttio år, men han var bara fyrtiofyra
 3. Filmen spelades in i svartvitt
2. Hur skapades de äkta rynkorna i ansiktet?
 1. Huden sträcktes ut och latex lades på; när det torkade drog huden ihop sig
 2. Smink lades på med en bred pensel utan latex
 3. Bilden ritades om i efterhand
3. Hur beskriver texten sminkproceduren för von Sydow?
 1. Den var snabb och behaglig
 2. Den var långt ifrån behaglig och beskrevs som en plåga
 3. Den tog bara några minuter
4. Vad är det märkliga med när filmens mest berömda bild skapades?
 1. Den filmades på von Sydows sista dag
 2. Den filmades redan på hans allra första arbetsdag
 3. Den filmades aldrig och lades till senare
5. Varifrån hämtade William Friedkin idén till ankomstbilden?
 1. Från ett gammalt fotografi av en kyrka
 2. Från en målning av René Magritte
 3. Från en annan skräckfilm
6. Vad vill bilden med ljus och mörker säga, enligt texten?
 1. Att filmen utspelar sig på sommaren
 2. Att den passar ihop med filmens tema, kampen mellan gott och ont
 3. Att gatan var farlig att gå på
7. Stämmer påståendena? Svara *ja*, *nej* eller *det står inte i texten*.
 1. Sminket tog ungefär tre timmar varje dag.
 2. Dick Smith räknades som en mästare i sitt yrke.
 3. Bilden av prästen under gatlyktan användes på affischer.
 4. Max von Sydow lärde sig själv att sminkas av Dick Smith.
8. Förklara med egna ord varför många biobesökare trodde att skådespelaren verkligen var gammal. (Öppen fråga)

9. Texten jämför rollen med riddaren i “Det sjunde inseglet”. Vad har de två rollerna gemensamt, enligt texten?
10. Varför kan man säga att en stillsam bild av en man under en gatlykta passar bättre på filmens affisch än de skrämmande scenerna?
11. Sista meningen kallar fader Merrin “en främling, en gåta och en skugga”. Vad tror du texten vill att läsaren ska känna inför karaktären?

Diskussionsfrågor

- Bakom en enda berömd filmbild ligger ofta många timmars osynligt arbete av många människor. Vilka yrken på en filminspelning får sällan beröm, men är ändå viktiga?
- Max von Sydow lät en gummimask och en annan kropp förvandla honom helt. Var går gränsen, tror du, mellan att förvandla en skådespelare och att låta tekniken ta över skådespeleriet?
- En bild byggd på ljus och mörker blev känd i hela världen. Varför tror du att kontraster – ljus mot mörker, lugn mot skräck – är så starka i konst och film?
- Texten beskriver hur von Sydow “ställde sig själv åt sidan” för rollen. Beundrar du människor som kan göra det, eller tycker du att man bör synas och stå för den man är? Motivera.
- **Skriv (4 meningar):** Beskriv ett ögonblick där någon förvandlades inför dina ögon – genom kläder, smink, en roll eller en ny situation. Vad hände, och hur påverkade det din bild av personen?